

**PEDAGOGIKA PSIXOLOGIYADA SHAXSTIŇ RAWAJLANGIWINDA
MOTIVATSIYANIŇ ORNI**

Dauletyarova Feruza

Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti,
pedagogika hám psixologiya kafedrası assistenti.

Albina Asqarbaeva

Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti
Shımbay fakulteti ámeliy psixologiya qániygeligi 2-kurs talabası.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17522732>

Anotatsiya. *Bul maqalada pedagogika psixologiyada shaxstıń rawajlangiwinda motivatsiyanıń orni, xızmeti haqqında sóz etilgen.*

Gilt sózler: *Motiv, psixologiya, pedagogika, shaxs, joba, subekt*

Tálim sistemasin joqarı dárejege kóteriw ushin talabalarda ańlanılǵan, joqarı kórsetkishli, indikator ózgeshelikli oqıw motivi hám motivatsiyanı qalıplestiriw dáwir talabı. Belgili bolǵanıday xızmet hám is – háreket motivsiz, motivatsiyasız aktivlilikke, belgili baǵdarǵa ózine tán ónimdarlıqqa, jetiskenlikke iye bolmaydı. Sonlıqtan túrli jastaǵı tálim aliwshılardı motiv, motivatsiya áhmiyeti menen tanistiriw qániygelerdiń kásiplik tayarlıǵınıń zárúrli shárti esaplanadı. Motivlerdiń túrleri, motivatsiyanıń ózine tánligi, olardıń dúzilisi, quramları, olardı qalıplestiriwdiń áhmiyetli faktorları haqqında talabalarǵa maǵliwmat beriw, olardan paydalanıw jol – jobaların túsintiriw – xızmet sub'ektlerinde individual uslubtı iyelewge bekkem tiykar tayarlaydı. Sebebi dúnya kólemindegi házirgi sotsial – siyasiy turmıs insanıylıq jámiyeti rawajlanıwdıń tiykarǵı basqısı usınday ózine tán ózgeshelikke iye ekenligi onda askeriy kúsh emes, al intellektual jetiklik aqıl- parasat, pikirlew, jańa texnika hám texnologiyalar sheshiwshi rol` atkaradı. Jaslardı erkin pikirlewge úyretiw arqalı olar keleshekte óz aldılarında júzege keliwi kútilip atırǵan mashqalalardı dóretiwshilik usıl menen sheshiw arqalı xalıq xojalıǵının rawajlanıwına respublikamızdın aldınǵı texnologiyalı dúnya mamleketleri qatarınan múnásip orın iyelewine úlken úles qosıwǵa erisiwi mumkin. Málim bolǵanıday, jamiyette jasaw, onı basqarıw jaslarǵa hám olardıń kásipti tuwrı tanlawına baylanıslı.

Tiykarında jaslar kámil insan bolıp jetilisiwi ushın aqılıy hám fizikalıq, mádeniy hám ruwhiy jaqtan tolıq jetilisen bolıwı lazım. Keyingi jıllarda tálim sistemasına Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev tárepinen kóp itibar qaratılıp atır. Bunıń mısalı retinde, Prezident Sh.M.Mirziyoevtiń usı 2023 jılǵa atama beriw ushın xalıqtan 20mıńǵa jaqın usınıslar kelip túsken. Bul barista kóp pikirler bolǵan. Mámleket basshısı 2023 jılǵa atama berer eken,

Yusuf Xos Hojibtiń sózlerin keltirdi: «Aqıl bar jerde ıllılıq bar, bilim bar jerde biyiklik boladı». Prezident Sh.Mirziyoev 2022 jıl 20dekabr` kúni Tashkenttegi Kongress-xolda parlamentke múrájáátname jollar eken, óz shıǵıp sóylewinde 2023 jıldı «Insanǵa itibar hám sıpatlı tálim jılı» dep atawdı usınıs etti. Bunday sharayatta insan hám onıń intellektual jetiskenligine baylanıslı pánlerdin roli artıp barıwı hár bir insan shaxsında bar jasırın tarizdegi imkaniyatlarınan paydalanıw, olardı júzege shıǵarıw jol – jobaların teoriyalıq jaqtan islep shıǵıw zarurlıǵı payda bolmaqta. Oqıw xızmetiniń aktivliligi, dóretiwshiligi, nostandartlıǵı, nátiyjeliligi, bilimlerdiń puxtalıǵı, logikalıǵı, izshilligi talabalardıń motiv hám motivatsiya menen

qurallanganligina baylanisli. Qiziqishlik ham motiv joqari nerv sistemasinin fiziologiyaliq protsessleri menen baylanisli. Neyrofiziologiya boyinsha qiziqishlik ham motiv ulken yarim sharlarda kushli qozdiruv arqali tiykarinda payda boladi. Sol birigiv negizinde waqtinsha baylanis juzege kelip, keyin bekkemlenedi. Qiziqishlik ham motivler jetiskenlikke erisiv protsessinin negizi esaplanadi, bulardin tiykarinda oqiwshilardin bilimlari ham konlikpeleri payda boladi, rawajlanadi ham bekkemlenedi. Shaxstn ulwma rawajlaniv teoriyalari, insan ne sebepten bir maqsetlerge, umtilwlarqa, qalewlerge erisiwde hareketler qilip atirganin juwap beriwshi derek sipatinda qaraladi. Motivatsiya teoriyalari insan minez-qulqinin ozgeriwshi dinamikaliq qasiyetleri mazmunin ashiv beriwde komek boladi.

Psixologiyaliq magliwmatlar boyinsha, har qanday xizmet belgili motivlar tasirinde juzege keledi ham jeterli shart- sharayatlar jaratilganda amelge asadi. Sonin ushin da talim protsesinde ozlestiriv, bilimlerdi iyelew ham uyreniwdi amelge asiriwdi tamiynew ushin oqiwshilarda oqiw motivleri boliv shart. Xizmet motivi insannin qandayda real aktivlikke qatnasin bildiredi ham jetiskenlikke erisiv zarurligi menen baylanisli. Usunday sharayatlarda talabalarda ja na magliwmatlardi qabillaw mashqalasi payda bolmaqta. Egerde oqiwshilarda, ozinin intellektual darejesi qoteriw ham belgili bilimlerdi iyelew ulwma oqiwga degen motivleri oqiwshi tarepinen sanali turde juzege kelgen boliv kerek. Usidan kelip shigip aytiwimiz mumkin, oqiw protsesinin joqari darejede bolivna yamasa balanin bilim aliwda jetiskenlikke erisiv motivatsiyaliq faktori tasir etedi. Talim xizmeti (oqiw)-bul hareket turi, maqseti-adam bilim, konlikpe aliv bolipta tabiladi. Oqiw arawli oqiw orinlarinda sholkemlestirilgen bolivi mumkin. Ol sholkemlestirilmegende bolip basqa hareket turinde qosimsha natiyje bolivi mumkin. Oqiw xizmeti ayirmashiligi-bul individtin psixologiyaliq rawajlaniv asbab. Bilim aliv-xizmet turi sipatinda, maqseti insannin bilim, konlikpe ham uqiplardi ozlestiriv bolip tabiladi.

Oqiw sholkemlestirilgen bolip ham arawli oqiw orninda amelge asiriladi. Oqiw shokemlestirilmegen bolivi yamasa basqa xizmet turi qatarinda qosimsha bolivda mumkin.

Eresek adamlarda oqiw oz bilimin asiriv sipatinda boladi. Oqiw xizmetinin ozgesheligi, ol individtin psixologiyaliq rawajlanivinin qurali sipatinda qaraladi. S.L.Rubinshteyn oqiwdi xizmettin ayriqsha turi sipatinda qarap: «...oqiw xizmettin ayriqsha turi sipatinda bolinip shigip, uyreniv, bilimlerge ham uqiplarqa iye boliv natiyjesi bolip qalmastan, onin maqsetide».

Insannin shaxsiy spetsifikasi adamzat tajriybesin individual ozlestirivi menen rawajlanadi. Adam shaxsinin rawajlanivi kitap, til, ondirislik qurallarda qaliplesken insaniy qabiletler tajriybesin olestirivi menen juwmaqalanadi. Bul tajriybeler arawli ulkenler ham jasi kishiler arasinda sholkemlestirilgen protsess - oqituv ham tarbiya beriv arqali amelge asiriladi.

A.N. Leonvtin pikiri boyinsha, oqituv ham tarbiya beriv:

1. balalar jamiyetlik ham tariyxıy qabiletlerdi uyrenivi;
2. psixikalıq rawajlanivinin birden bir protsessi ham kerek forması. Xizmettin maqsetli-motivlik aspektin uyreniwde A.N. Leont'ev oqiwshi ushin oqiwdin tiykarı mazmunin ashiv berdi yaki uyrenilip atrıgan predmetke bolgan qarım qatnasin. Adamnin tarbiyası oqiw motivlerin ham onin mazmunin qaliplestiredi.

Talimdegı jetiskenlik oqiw motivlari ham qiziqishliqqa baylanisligın aytip otirıp, S.M.Marushevskaya, «talabalardin talimdegı jetiskenlik xizmetinin duzilisi ham bilimler quramina oz-ara baylanisına qarap aldınnan aytiw mumkin» - degen pikirdi alga suredi.

Tálimdegi jetiskenlik jaqsı bahalarda ǵana emes, bálkim ózlestiriw usılında hám sáwlelenedi. Joqarı dárejede ózlestiriwshi talabalardıń jetiskenligi biliw kónlikpeleri tájriybe menen úzliksiz baylanıslı, yaǵnıy talabalardıń óz bilimlerin analiz etiw, tuwrı bahalawı, ámeliy tárepten bilimlerdi qollay alıwı menen baylanıslı. Talabalardıń oqıw xızmetinde kásiplik motivlar ayrıqsha orındı iyeleydi, ol joqarı hám orta arnawlı tálim sistemasında kásipke tayarlawdıń tiykarı esaplanadı. Mısalı, bir kásipti iyelewdi qalew, kásiptiń mazmunı, dóretiwshilik imkaniyatını bahalaw hám basqalar solar qatarına kiredi. Oqıw xızmeti jetiskenligi óz-ózin tastıyıqlaw motivlardıń kúshine de baylanıslı. Óziniń qabiletini hám qızıǵıwshılıǵın ańlaw óz náwbetinde oqıw xızmetinde emotsional zorıǵıwdıń aldın aladı.

Talabada jetiskenlikke umtılwıw motivi qansha joqarı bolsa, ol ózindegi emotsional zorıǵıwları joq qılıw ushın sonshelli dárejede aktivlik kórsetedi. Biliw motivleri shaxstıń(sub`ektıń) gnesologiyalıq maqset qoyıw sıyaqlı, yaǵnıy belgilengen maqsette qararǵa keliwde, bilim hám kónlikpelerdi iyelewge baǵdarlanadı. Ádette bunday túrles motivler teoriyalıq maǵlıwmatlardıń kórsetiliwinshe, sırtqı hám ishki motivler dep atalıp, belgili topardı payda etedi. Solay etip, motivaciya –keń túsinik bolıp, baǵdarlanıwshılıqtı basqaratuǵın quramalı processti óz ishine kamtıydı. Motivaciya blogın zárúrlikler, motivler hám maqset quraydı.

Motivler- xızmetti basqarıwshı psixikalıq qushler hám faktorlar. Motivlerdiń basqarıwshı kúshi insannıń intellektual, erk hám fizikalıq kúshlerine aktiv tásirlerinde bilinedi.

Motiv túsinigine alımlar tárepinen tómendegishe anıqlamalar beriledi: A.Maslou boyınsha, motiv bul mútájlikler, zárúrlikler jıyındısı. S.L.Rubinshteynniń pikirinshe, motiv bul mútájliktiń moyınlanıwı hám qanaatlandırılıwı. S.L.Rubinshteyn: «Motivatsiya –bul psixika arqalı ámelge asıwshı determinatsiya». A.N.Leont`ev-motivti insan xızmetine baǵdarlangan anıq mútájlikler hám onı qozǵatıwshı jaǵday dep esaplaydı. Motiv- belgili mútájliklerdi qanaatlandırıw menen baylanıslı xızmetke úndewshi kúsh.

Motiv hám motivatsiya mashqalası jáhán psixologiyasında túrli qiyli qarastan jandasiw arqalı izertlenip kelinmekte. Uzaq hám jaqın shet ellerde ózine tán psixologiyalıq mektepler payda bolǵan bolıp, olardıń negizinde ilimiy pozitsiyalar hám kontseptsiyalar mánisi tárepinen pariqlanıwshı ideyalar hám baǵdarlar jámlesedi. Rus sovet psixologiyası alımları K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N.Leont`ev, P.M. Yakobson, V.I. Selivanov, V.G. Aseev hám basqalar usı mashqala júzesinen izertlew jumislarin alıp barǵan. V.S.Merlin motivlar sistemasınıń ayırım táreplerin ashıp bergen. Ol motivler sistemasınıń qaliplesiwın bılayınsha túsiniredi: «túrli motivler barabara óz-ara baylanıslı hám bir-birine baǵnıqı bolıp baradı hám aqıbetinde motivlerdiń bir pútın sisteması júzege keledi».V.S.Merlinniń pikirinshe, motivler sistemasınıń qaliplesiw protsesinde tek ǵana motivler turaqlılıǵı emes, bálkim mtivlardı ańlap biliw sharti orınlanıwı kerek. Demek, V.S.Merlin boyınsha motivlar sisteması óz-ara baylanıslı hám bir-birine baǵnıqı shaxs motivlarınıń bir pútın jıyındısınan ibarat. Bixeviorizmniń tiykarshisi i D.J.Uotson (1878-1938) psixologiya pániniń bas wazıypası minezdi izertlewden ibarat dep túsinedi. Ol psixikalıq qubislardan waz keship, minezdi eki formaǵa, yaǵnıy ishki hám sırtqıǵa ajiratadı, olar óz-ara juwaplar stimuli menen tigiz baylanisli ekenligin aytip ótedi. Bixeviorizm ushin «minez» tiykarǵı túsinikke aylanıp, onıń psixikası menen baylanisin shetlep ótilgen.

Ol psixikaliq jağdaylardi tekseriwden bas tartip, minez – quliqti ishki hám sirtqi formalarğa ajiratadi hám olar stimul menen juwap sipatinda tuwridan tuwri óz ara baylanisqan.

Avtor ushin “minez – quliq” tiykargi túsinikke aylanadi, buniń nátiyjesinde oniń psixika menen baylanisi ádettegidey nárse dep bahalanadi. Bixevioristerldiń pikirinshe, psixologiyaniń predmeti psixika emes, bálkim reaksiyalar jiynağı bolğan minez – quliq bolip esaplanadi, minez – quliq motivi sirtqi tásirge dene aǵzalariniń juwap reaksiyasi sipatinda júzege keledi.

Dúnyağa belgili bolğan “Stimul reaksiya” formulasina tiykarlangan bixevioristlar instinktiv minez – quliq motivin insanniń minez – qulqina mexanikaliq ráwishte kóshiriwdi ańlatip keledi. Olardiń túsiniriwlerine qaraǵanda, insan minez – quliqi sanasizliqtan ibarat bolip, sirtqi qozǵatiwshi “stimul” sebepli dene aǵzalariniń juwap reaksiyasi sipatinda júzege keledi. Házirgi zaman bixevioristleri stimuldi sirtqi qozǵatiwshi sipatinda qaraydi, dene aǵzasiniń ishki quwatin aktivlestiredi dep túsinedi. Neobixevioristik kontseptsiyalarda jańa túrtkilerdiń payda bolıwı insanniń organikaliq mútájligin qanaatlandiriwdiń stimuli nátiyjesi menen muwapiqlasiwi sipatinda túsiniriledi.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Ядгаров.Г.Т. Нотўлик оилаларнинг ижтимоий психологик хусусиятлари, Психология. Фан.номз. дисс: 19.00.05-Т, 2004-1456
2. Гаффаров.Я. Оилада ҳукукий тарбия.-Т. «Ўзбекистон», 1991-406 18. Гозиев Е.Г. Психология высшей школы, Ташкент-2006
3. Гозиев Е.Г. Психология 1-2 том. Ташкент-2004
4. Бойярд Р.Г., Боярд Д. Ваш беспокойный подросток: Прак. Руководство для отчаящихся родителей: пер.с англ. – М.1991 – 229 с.
5. БурлачукЛ.Ф., Морезов С.М. Словарь – справочник по психодиагностике – СПб.: Питер Ком,1999 – 528 с. (серия «Мастера психологии»).
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под.ред.В.В.Давидова. – М.: Педагогика,1991.-480 с.